

65. Zeccâcî'nin Hurûfu'l-Me'ânî adlı eserinin tahlili: Muhteva ve üslup**Selçuk PEKPARLATIR¹**

APA: Pekparlatır, S. (2023). Zeccâcî'nin Hurûfu'l-Me'ânî adlı eserinin tahlili: Muhteva ve üslup. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1112-1125. DOI: 10.29000/rumelide.1369575.

Öz

Arapçada hurûfu'l-me'ânî olarak adlandırılan, Türkçede kendisine edat olarak karşılık bulan mana harfleri üzerine yazılmış kitaplar, tıpkı cümlelerdeki edatların yargıları bağlamada birer köprü görevi üstlendiği gibi, dilin anlaşılmasında ve metin tercümelelerinde bizimle metin arasında bir köprü görevi görür. Hicrî II. asrıyla birlikte mana harflerini ele alan eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Hicrî III. asrın sonları ile IV asrın ilk yarısı arasında yaşamış olan Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman ez-Zeccâcî'ye (ö. 340) kadar bu alanda yazılan ilk eserler az sayıdaki belli başlı edatları ele almıştır. Yaşadığı dönemin ilmi zenginliğinden oldukça istifade eden Zeccâcî, temelde nahiv eksenli bir dil âlimi olmasına rağmen farklı alanlarda çok sayıda eser vermiştir. Zeccâcî çeşitli dil ekollerinden etkilenmekle birlikte etkilendiği fikirleri sentezleyip eserlerini kendisine özgü bir üslupla yazmaya gayret etmiştir. Hurûfu'l-Me'ânî adlı eserinde ele aldığı 137 edatın izahatında pek çok ayet, şiir, sahabe kavli, darb-ı mesel ve dil âlimlerinin görüşlerine yer vermiş, bununla birlikte yalnızca 1 hadisi şahit olarak kullanmıştır. Edatlar açıklanırken kimi zaman kısa kimi zaman da detaylı bilgiler verilmiştir. Zeccâcî'nin eserinde işlediği edatları herhangi bir kritere göre kategorize etmeksizin karışık bir biçimde vermesi eksik bir husus olarak göze çarpmaktadır. Buna rağmen Arap dilinde kullanılan edatları detaylı bir biçimde ele alan ilk müstakil eseri yazmış olan Zeccâcî, bu alanda bir dönüm noktası olmuştur. Kitabındaki edatları açıklarken çeşitli dil ekollerine ait görüşlere yer vermesi, yetiştirdiği ilmi ortamın zenginliğinin bir yansıması niteliğindedir. Kitabın anlatımının açık ve net olması değerini daha da artıran bir unsurdur. Bu özelliğiyle mana harfleri adına önemli bir kaynak konumundadır.

Anahtar kelimeler: Arap dili ve belagati, Zeccâcî, Hurûfu'l-Me'ânî, mana

Analysis of al-Zajjaji's book Hurûfu'l-Ma'ânî: Content and style**Abstract**

The books written on the letters of meaning (mana harfleri) in Arabic, which are referred to as "hurûfu'l-me'ânî," serve as bridges between us and the text in understanding the language and in text translations, just as prepositions in sentences act as bridges in connecting ideas. These books, similar to how prepositions convey meaning, serve as a link between the text and us. With the beginning of the 2nd Hijri century, works dealing with mana letters started to be written. The earliest works in this field were focused on a limited number of prominent prepositions until the time of Ebu'l-Kâsım al-Zajjaji (d. 340), who lived between the end of the 3rd Hijri century and the first half of the 4th century. Al-Zajjaji, benefiting greatly from the intellectual richness of his time, although primarily a grammarian (nahiv) scholar, produced numerous works in various fields. While being influenced by various linguistic schools, he made an effort to synthesize the ideas he encountered and wrote his

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati ABD (Konya, Türkiye), spekparlatir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2953-1211 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 17.08.2023-kabul tarihi: 20.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1369575]

works in a unique style. In his work "Hurûfu'l-Me'ânî," he explained 137 prepositions using various methods, including verses, poetry, statements from companions, proverbs, and the opinions of linguistic scholars. He used only one hadith as a reference. The explanations for the prepositions vary in length, providing both concise and detailed information. Although al-Zajjaji presents the prepositions in his work without categorizing them according to any specific criteria, this mixed presentation is a noticeable shortcoming. Despite this, al-Zajjaji, who wrote the first comprehensive independent work extensively covering prepositions in the Arabic language, became a milestone in this field. His inclusion of various linguistic school opinions while explaining the prepositions reflects the richness of the intellectual environment he grew up in. The clear and straightforward presentation of the book further enhances its value. With this characteristic, his work holds a significant position as a valuable source for the study of mana letters.

Keywords: Arabic language and rhetoric, al-Zajjaji, Hurûfu'l-Ma'ânî, meaning

Giriş

Arapçada kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. Harfler ise hurûfu'l-mebânî ve hurûfu'l-me'ânî olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Hurûfu'l-mebânî, kelimelerin inşa edilmesinde kullanılan alfabe harflerine verilen isimdir. Hurûfu'l-me'ânî ise bir kelime türü olup, tek başına bir hüküm ifade etmeyen, bir bağlam içerisinde mana kazanıp cümlenin anlamına katkıda bulunan harflerdir. Bu kelimeler Türkçede edat kavramı ile karşılık bulmaktadır. Bunlar genel anlamda cer, atif, nasb, cezm, istifham, , istisna, nida, şart, teşbih, tevkid, tenbih, mastar, kasr, istikbal, sıla, talep, nefy, nehy, emir, temennî, tereccî vd. harfleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hurûfu'l-me'ânîyi konu edinen eserler H. II. asırla birlikte dil âlimlerince kaleme alınmaya başlamıştır. Ancak söz konusu çalışmalar ya bir kitabın içerisinde bir bölüm yahut çok kapsamlı olmayan risale tarzının ötesine geçememiştir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö. 175/792) *el-Hurûfu*, Kutrub'un (ö. 206/821) *Kitâbu'l-Hemz*'i söz konusu eserlerin en önemlerindedir. Zeccâcî'nin hicri III. asırda kaleme aldığı *Hurûfu'l-Me'ânî* isimli eser, muhtevâsı ve müstakil olarak mana harfleri üzerine yazılmış olması yönüyle bu tarz eserler için bir dönüm noktasıdır. Zira öncesinde mana harfleri hakkında yazılmış eserler birkaç mana harfi etrafında şekillenmiştir. Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde yer alan mana harfleri ise sayıca çok daha fazladır ve kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bakımından *Hurûfu'l-Me'ânî* adeta bir edatlar sözlüğü olmuştur. Bu sayede o, kendisine kadar yapılagelmiş olan çalışmaları kitabında toplamış ve kendisinden sonraki incelemeler için de bir mihenk taşı haline gelmiştir. Bu durum, kitabı çalışma konusu olarak seçmemizdeki en önemli etken olmuştur.

Çalışmamızın amacı, Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinin muhteva ve üslup açısından değerlendirilmesidir. Bunu yaparken öncelikle Zeccâcî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş, eserin ismi, Zeccâcî'ye aidiyeti ve benzerleri arasındaki yerine değinilmiştir. Sonrasında eserin muhtevâsı ile ilgili kısma geçilmiştir. Bu bölümde kitapta kaç adet edatın bulunduğu, edatlar hakkında verilen bilgilere dair kullanılan şahitlerin çeşitleri ve sayıları örneklendirilerek verilmiştir. Çalışmanın devamında eserin üslup özelliklerine dair tespitler zikredilmiştir.

Yapılan literatür taraması neticesinde konuyla ilgili olarak Aziz Şimşek'in Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2018 yılında yaptığı *ez-Zeccâcî ve Hurûfu'l-Me'ânî Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri* adlı yüksek lisans tezi tespit edilmiştir.(Şimşek, 2018) Çalışmamızdan

farklı olarak bu tezde Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* eseri, alanda yazılmış olan diğer eserler ile mukayese edilerek eserin değeri ve Arap dilindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Zeccâcî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti

Zeccâcî, H. III. asrın son çeyreği ile H. IV. asrın ikinci çeyreğinin ortaları arasında kalan bir zaman diliminde yaşamış, Abbâsî Dönemi ilim adamlarındandır. Tam adı Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî,(el-Enbârî, 1998, s. 265; İbn Asâkir, 1996, c. 34, s. 202; İbn Hallikân, 1978, c. 1, s. 50) en-Nahvî,(İbn Asâkir, 1996, s. 202; İbn Hallikân, 1978, c. 3, s. 136; İbnu'l-İmâd, 1989, s. 219) el-Bağdâdî,(ez-Zehebî, 1990, c. 15, s. 475; İbn Hallikân, 1978, c.3, s. 136) en-Nihâvendî,(el-Kıftî, 1986, c.2, s. 160; el-Yâfiî, 1997, c.2, s. 249; İbnu'l-İmâd, 1989, c.4, s. 219) el-Luğavî(Kehhâle, 1958, c.5, s. 124) olan Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak'ın, kaynaklarda ez-Zeccâcî nispetini hocası ve arkadaşı olan Ebu İshak ez-Zeccâc'tan (ö. 311/923)(el-Enbârî, 1998, s. 217) aldığı belirtilmektedir.(İbn Asâkir, 1996, c.34, s. 204)

Arap dilbilim çalışmalarının doruğa çıktığı bir dönemde yaşayan Ebu Sa'id es-Sirâfî ve Ebu Ali el-Farisî ile aynı tabakada gösterilen Ebu'l-Kâsım İshak ez-Zeccâcî(el-Enbârî, 1998, s. 265), Arap dili açısından oldukça yoğun çalışmaların olduğu bu dönemde, çalışmalarıyla kendi varlığını ortaya koymayı başarmıştır. Ayrıca Arap dilinin farklı alanlarında bize kadar ulaşan pek çok eser telif etmiştir. Birçok âlimden faydalanan, ilmî yolculuklar yapmış olan Zeccâcî, İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eser telif etmiş bir isim olsa da genel kabule göre bir nahiv âlimidir. Zeccâcî, dönemindeki zengin ilim ortamından faydalanmış ve hayatını ilme hasretmiştir. Kendisi Arap dili alanında temayüz etmişse de, diğer İslâmî ilimlerle de ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Dönemin ilmi ortamı ve ders aldığı farklı hocaları göz önünde bulundurulacak olursa Zeccâcî'nin neden sadece Arap dilinde çalışma yapmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Hadis senetlerinde isminin sık sık geçmesi, onun hadis ilmiyle senet zincirlerine dâhil olacak kadar yakından ilgilendiğine işaret etmektedir. Zeccâcî'nin senedinde yer aldığı bazı hadisleri İbn Asâkir (ö. 571/1176), onun hadis ilmiyle iştigal ettiğini söyledikten sonra nakletmiştir.(İbn Asâkir, 1996, c.34, ss. 202-203) Dil ve hadis ilmiyle iştigal etmiş olan Zeccâcî'nin *el-İzkâr bi'l-Mesâilî'l-Fıkhiyye* adlı bir eseri de mevcuttur. Fıkıh ilmine ait bir bahis olan 'Talak' konusunu ele aldığı ve es-Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı eserinde yer verdiği(es-Suyûtî, t.y.-b, ss. 228-244) bu eser, Zeccâcî'nin fıkıh konusunda da hocalarından ilim tahsil ettiğini gözler önüne sermektedir.

Zeccâcî'nin vefatına göz attığımızda farklı bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki; İbn Asâkir'in, kitabında el-Ekfânî'den (ö. 524/1129) rivayet ettiği bilgilere göre; Zeccâcî H. 340 yılının Ramazan ayında Taberiyye'de vefat etmiştir. el-Ekfânî'ye göre onun H. 339 yılının Recep ayında Şam'da vefat ettiğine dair verilen bilgi yanlıştır. Bu iki görüş dışında, Zeccâcî'nin H. 339 yılının zî'l-hicce ayında vefat ettiğine dair bilgiye rastlamak da mümkündür.(İbn Asâkir, 1996, s. 204) Bir diğer kaynaktan ise "*Zeccâcî H. 337 yılının Recep ayında vefat etmiştir*" diyen İbn Hallikân, H. 339 yılının Recep ayında yahut H. 340 yılının Ramazan ayında vefat ettiği görüşlerinin de olduğunu, ancak ilk görüşün daha doğru olduğu naklederek onun vefat tarihinin H. 337 yılı olduğunu tercih ettiğini belirtmiştir. Vefat yeri olarak da Şam ile Taberiyye bölgeleri zikredilmiş ancak Zeccâcî'nin İbnu'l-Hâris Âmil ed-Diyâ' el-İhşîdî ile birlikte Şam'dan çıktığı ve Taberiyye'de vefat ettiği görüşünün daha doğru olduğu öne sürülmüştür.(İbn Hallikân, 1978, c. 3, s. 136) Bir başka kaynağa göre ise, H. 339 yılının Recep ayında Taberiyye'de vefat etmiştir. Aynı yılın zilhicce ayında vefat ettiği de söylenir. Bir başka görüşe göre de H. 340'ın Ramazan ayında vefat etmiştir.(es-Suyûtî, t.y.-a, c. 2, s. 77) Sonuç olarak rivayetler arasında vefat tarihine dair bilgiler 3 yıllık bir dönem dâhilinde değişiklik arz etmektedir. H. 339 yılının hatalı olduğu göz önünde

bulundurulursa, H. 337 yahut H. 340 yıllarından birinin Zeccâcî'nin vefat tarihi olmada daha isabetli olduğunu söyleyebilir.

2. Zeccâcî'nin Hurûfu'l-Me'ânî adlı eseri

Arapça'da harfler bina harfleri (Hurûfu'l-Mebâni) ve mana harfleri (Hurûfu'l-Me'ânî) olmak üzere ikiye ayrılır. Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı kitabı mana harflerini ele almış şümüllü bir eserdir. Bu konuda yazılmış daha başka eserler de mevcuttur. Bunlara da Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* eseri incelenirken yeri geldikçe temas edilecektir.

2.1. Kitabın adı ve Zeccâcî'ye Nispeti

Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eseri bazı kitaplarda Me'ânî'l-Hurûf adıyla kendisine nispet edilmiştir. (İbn Hayr el-İşbîlî, 1998, s. 287) Ancak kitabın yazma nüshasının başında geçen كتاب فيه حروف لغیره المعاني والصفات lafzı ve sonunda geçen كتاب حروف المعاني والصفات lafzı (Bkz: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3740, vr. 62-73) ile kitabın isminin Me'ânî'l-Hurûf değil; Hurûfu'l-Me'ânî olduğunu bizzat Zeccâcî'nin kendisi ortaya koymuştur. Bununla birlikte Arap edebiyat tarihi üzerine geniş ve titiz araştırmalar yapan Brockelmann da kitabın isminin *Hurûfu'l-Me'ânî* olduğunu belirtmiştir. (Brockelmann, t.y., c. 2, s. 175) Bununla birlikte Brockelmann, *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı kitabı, Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı olan nüshasını esas alarak kendi kitabında bir yerde Zeccâcî'nin hocası olan Zeccâcî'ye nispet etmişken (Brockelmann, t.y., c. 2, ss. 172-173) yine aynı nüshayı kitabının başka bir yerinde Zeccâcî'ye nispet etmiştir. (Brockelmann, t.y., c. 2, s. 175) Brockelmann'ın kitabı Zeccâcî'ye nispet etmesi hatalı bir görüştür. Bunun sebebi kitabın tek nüshasının başında geçen “كتاب فيه حروف المعاني لأبي إسحاق الزجاجي ولغيره” lafzında bulunan ‘Ebû İshâk künyesi kitabın Zeccâcî'ye ait olduğu vehmini ortaya çıkarmaktadır. Zira ‘Ebû İshâk Zeccâcî'nin değil, Zeccâcî'nin künyesidir. Zeccâcî'nin künyesi ise Ebû'l-Kâsım'dır. Dolayısıyla kitabın yanlış kişiye nispeti, kitabın başında geçen künyenin karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki künye yanlış olsa da, Zeccâcî lakabı kitabın ona ait olduğunu açıkça göstermektedir.

2.2. Kitabın nüshaları ve tahkiki

Hurûfu'l-Me'ânî adlı eserin telif zamanına dair ne Zeccâcî'nin kendi kitaplarında, ne onun kitapları hakkında çalışma yapanların eserlerinde ne de biyografi veya tarih kitaplarında bir bulguya rastlanılmıştır. *Hurûfu'l-Me'ânî*'nin 1907 yılında *Mecmûatu't-Tarâfi'l-Edebiyye* içerisinde yayınlandığı söylenilmektedir. (ez-Zeccâcî, 1962, s. 9) Bununla beraber eser, Ali Tefik el-Hamed tarafından kitabın Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan tek nüshasından (Bkz: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3740) çekilmiş ve Mısır'daki Ma'hedu'l-Mahtûtati'l-Arabiyye'de bulunan mikrofilminden çoğaltılan nüshası esas alınarak tahkik edilip 1984 yılında neşredilmiştir. (ez-Zeccâcî, 1986)

2.3. Kitabın benzerleri arasındaki yeri

Tespit edilebildiğimiz kadarıyla bu kitap, harflerin manalarını topluca açıklamaya dair ele alınan, Hurûfu'l-Me'ânî Edebiyatı'na yönelik yazılmış, bilinen ilk müstakil eserdir. Zira Zeccâcî'den önceki dönemlerde yazılmış matbu ve mahtut kitapların bir kısmı içerisinde her ne kadar bu konuyla ilgili bazı bölümler ya da kitabın değişik yerlerinde dağınık bilgiler bulunsa da, “Zeccâcî'nin eserinin Hurûfu'l-Me'ânî Edebiyatı'na yönelik yazılmış bilinen ilk müstakil eser olduğu” tezini çürütecek müstakil bir esere rastlanılmamıştır. (ez-Zeccâcî, 1986, s. 19)

Zeccâcî'den önce topluca harflerin manalarını açıklamaya yönelik müstakil bir esere rastlanılmamış olmasına karşın, tek tek bazı harflerin manalarını ve Arap dilindeki işlevsel özelliklerini anlatmaya yönelik birtakım müstakil eserler kaleme alınmıştır. Aralarında Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-Lâmât* adlı eserini de sayabileceğimiz bu eserleri tablo olarak şöyle verebiliriz:

Yazar Adı	Vefatı	Eseri
Halil b. Ahmed	175/792	<i>el-Hurûf</i>
Kutrub	206/821	<i>Kitâbu'l-hemz</i>
Ebu 'Ubeyde	210/825	<i>Kitâbu't-tesniyeti ve'l-cem'</i>
Ebu Zeyd el-Ensârî	215/830	<i>Kitâbu'l-hemz</i>
el-Cermî	225/839	<i>Kitâbu't-tesniyeti ve'l-cem'</i>
el-Mâzinî	249/863	<i>Kitâbu'l-elîfi ve'l-lâm</i>
Ebubekir b. el-Enbârî	327/938	<i>Kitâbu'l-elîfât</i>

Tablo-1: Zeccâcî öncesi mana harflerine dair yazılmış eserler

Tabloda verilen eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere bu kitaplar edatları şümulü bir şekilde ele alan değil, belirli harfler üzerine yapılan çalışmalardır. Bu bakımdan Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* eseri alanındaki ilk müstakil eser olma özelliğine sahiptir.

Benzerlerinden ayrıldığı bir diğer nokta ise, içerdiği edat sayısıdır. Yukarıdaki tabloda Zeccâcî'den önceki eserler verilmişti şimdiki tabloda ise Zeccâcî ile aynı dönemde veya ondan sonra yapılan çalışmalara değinilecektir:

Yazar Adı	Vefatı	Eseri	Edat Sayısı
er-Rummânî	384	<i>Meânî'l-hurûf</i>	68
Heravî	415	<i>el-Ezhiyetu fi ilmi'l-hurûf</i>	41
Mâlikî	702	<i>Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî</i>	95
Kâsım el-Murâdî	749	<i>el-Cenâ'd-dânî fi hurûfi'l-meânî</i>	105
İbn Hişâm	761	<i>Muğni'l-lebib</i>	99
İbn Fâris	395	<i>es-Sahibi fi fikhî'l-luğa</i>	102
Seâlibî	429	<i>Fıkhü'l-luğa ve sirru'l-arabiyye</i>	38
Suyûtî	911	<i>el-İtkân fi ulûmi'l-kur'an</i>	112

Tablo-2: Zeccâcî ile aynı dönemde yahut ondan sonra mana harflerine dair yazılan eserler

Eserin muhtevası bölümünde verilecek olan tabloda da görüleceği üzere Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı kitabı, içerdiği 137 adet edatla aynı konuda yazılmış diğer örneklerine göre ele aldığı edat sayısı açısından daha kapsamlıdır. Bu bakımdan diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Alanında yazılmış ilk müstakil eser olarak telakkî edilmesi, onun zaman bakımından önceliğine değil, nitelik ve içerik bakımından eşsizliğine dayanarak ortaya konmuş bir durumdur.

3. Eserin muhtevâsı

Zeccâcî, bir öğrencisinin kendisinden mana harflerini toplayan bir kitap yazmasını istemesi üzerine *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserini kaleme almıştır. Mukaddime yazmadığı ve bölümlere ayırmadığı kitabına 'Besmele' ile başlayan Zeccâcî, el-Emâlî adlı eserinde olduğu gibi kendisine ait görüşleri zikretmeye de *Abû'l-Qâsim* lafızıyla başlayarak edatları sıralamıştır. Bununla birlikte Zeccâcî'nin kitabında ele aldığı lafızların hepsinin harflerden oluşmadığını, bunların yanı sıra bazı isim, zarf, masdar, fiil ve isim fiillerin de kitabında yer aldığını bu noktada hatırlatmak doğru olacaktır. Zeccâcî kitabında 137 adet edatın açıklamasını yaparken, bazı benzerleri (نظائر) bir arada verme yoluna gitmiştir fakat birincil amacı kelimeleri gruplandırarak vermek olmadığı için, sadece yeri geldiğinde bu gruplamayı yapmıştır. Yani edatları anlam ya da amel etme bakımından keskin çizgilerle birbirinden ayırmamıştır.

Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde Arap dilinde yer alan ve aşağıdaki tabloda zikredeceğimiz harf (edat), isim, zarf, masdar, fiil ve isim fiillerin açıklamalarını yapmıştır. Bu açıklamaları yazarken de şahitlere sık sık başvurmuştur.

SIRA	EDAT	SIRA	EDAT	SIRA	EDAT	SIRA	EDAT
1	عند	35	رويداً	69	ويله وعوله	103	كيف
2	كلّ	36	غير	70	سبحان الله	104	قَطّ
3	هل	37	سوى	71	تَبّاً له	105	الواو
4	مثل	38	سواء	72	صَدَدَكَ	106	الفاء
5	قَبْلَ	39	سواء	73	قُرَابَتِكَ	107	الكاف
6	نولك	40	بئله	74	حَيَّهْلَ	108	اللام
7	لو	41	لَمَّا	75	هَلَمْ	109	التاء
8	لولا	42	ألا	76	يا	110	الباء
9	لوما	43	أما	77	ألف الاستفهام	111	أَمْ
10	آلا	44	كَلَّا	78	مَهْمَا	112	مِنْ - أَوْ
11	هَلَا	45	أَيَّانَ	79	وَسَطَ	113	ما
12	ليت	46	أوّلَى لك	80	شَبِيهَ	114	مَنْ - إِنْ
13	قَبْلَ	47	في	81	شَبِيهَ	115	أَنْ
14	بعد	48	أَوْ	82	تعال	116	إِنْ
15	سوف	49	قد	83	حنائِكَ	117	أَنْ - كيف
16	حيث	50	حَسْبُ	84	التحيات لله	118	متى
17	بلى	51	رُبَّ	85	غفرانك لا كفرانك	119	كم
18	نعم	52	منذ	86	دون	120	كأَيِّنَ
19	إذن	53	مذ	87	أعلى	121	أَتَى
20	كان	54	بَلْ	88	أسفل	122	أَيَّ
21	أمسى	55	لكنْ	89	على - سوى	123	إِذْ
22	أصبح	56	ثُمَّ	90	لدى	124	إذا

23	أضحى	57	نعم	91	لذُنْ	125	إِما
24	ظَلَّ	58	بئس	92	تحت	126	أما
25	بات	59	حبذا	93	فوق	127	حتى - على
26	ما انفك	60	صه	94	خُلف	128	إلى - غير
27	ما قفى	61	مه	95	أمام	129	لعمرك
28	ما برح	62	لتيك	96	بين	130	كاد
29	إلا	63	سعدتِك	97	كانَ	131	ويُكأنَّ
30	لن	64	معاذ الله	98	لعلَّ	132	لات
31	لم	65	ويل	99	إنَّ - لا	133	الآن
32	ليس	66	ويح	100	كانَ - لكنْ	134	لا حرم
33	لا	67	ويس	101	أين	135	ها
34	ثمَّ	68	ويب	102	كما	136	هاتِ
						137	هَلُمَّ

Tablo-3: Zeccâcî'nin eserinde yer alan mana harfleri tabloda yan yana verilen edatlardan ikincileri kitapta tekrar eden edatlardır.

Edatları zikretmeyi bitirdikten hemen sonra bazı harf-i cerlerden tadmin (التضمين) olarak birbirlerinin yerine ve manasına kullanılabilenleri 32 örnekte zikreden Zeccâcî, şahitler getirme yoluyla bu tadmîni delillendirmiştir. Bu harf-i cerler arasında en çok "Lâm" (اللام) harf-i cerine yer vermiştir. Çeşitlerini, manalarını, kullanım alanlarını; derinlemesine, düzenli ve ayrıntılı bir şekilde ele almış ve her birine ayrı şahitler ve örnekler getirmiştir.

Zeccâcî'nin kitabında kimi edatların tekrar edildiği de görülmektedir. Bu edatlardan bazıları: 'سوى' (ez-Zeccâcî, 1986, s. 10, 23) 'على' (ez-Zeccâcî, 1986, s. 74, 79) 'كيف' (ez-Zeccâcî, 1986, s. 35, 59) 'غير' (ez-Zeccâcî, 1986, s. 9, 66) edatlarıdır. Tekrarların sebebi olarak ez-Zeccâcî'nin kitabından önce bu alanda yazılmış kapsamlı bir kitap bulunmaması gösterilebilir. (ez-Zeccâcî, 1986, s. 29)

3.1. Zeccâcî'nin Eserdeki İstişhâd Metodu

Zeccâcî eserini yazarken, önce edatı, sonra anlamı ya da anlamlarını daha sonra da kullanımını zikreder ve edatı bütün yönleriyle ele alarak onu şahitler, örnekler ve özlü açıklamalarla destekler. Eserde edatların diziliş sırası incelendiğinde edatların herhangi bir kıstas gözetilmeksizin serdedildiği görülmektedir. Yani edatlar önce bir harfliler, sonra iki harfliler, sonra üç harfliler diye gruplandırılarak sıralanmamış ya da sözlükteki kelimeler gibi alfabetik bir düzende verilmemiş yahut konularına göre tertip edilmemiştir.

Edatların anlamları ve kullanımları verilirken de bazı farklı yöntemler dikkatimizi çekmektedir. Kimi edatların anlam ve kullanımları uzunca anlatılıp her kullanım şekli örneklerle zenginleştirilirken kimi edatlar ise tek kelime ile açıklanma cihetine gidilmiştir. Örneğin; (هل) edatının istifham edatı olduğu söylenmiş ve ardından هل خرج زيد örneği verilmiştir. Daha sonra (قد) manasına da geldiği belirtilerek هل أتى أنى (هل أتى أنى على الإنسان حيناً من الدهر هل أتى أنى أنى) (eniy acıryA .ritşimlitrileb iğidleg animalna هل) kulzumulo ev rirkat ,hibvet nımtade) (eniy acıryA .ritşimlitrileb iğidleg animalna هل) kulzumulo ev rirkat ,hibvet nımtade) (eniy acıryA .ritşimlitrileb iğidleg animalna هل) kulzumulo ev rirkat ,hibvet nımtade)

(أَيْتٌ) (karalo libakum anuB)2 .s ,6891 ,îcâcceZ-ze(.ritşimlide hazi elrelemirek iteya iğidleg ad anıralmalna .ritşimlide afitki elkemlined)5 .s ,6891 ,îcâcceZ-ze(rid"innemet" acızınlay nekrınalkıça itade

Edatların işleniş yöntemi hakkında söyleyebileceğimiz diğer bir husus ise; edatların amel etme bakımından irap özelliklerine değinilmeden sadece manalarının verilmesi ve varsa farklı manalara gelen kullanımlarına işaret edilmesidir. (ez-Zeccâcî, 1986, s. 8) edatna göz attığımızda onun gelecek zamanın olumsuzu olduğunun açıklandığını ve verilen örnekte de yalnızca buna işaret edildiğini, irap bakımından muzari fiili nasb eden edatlardan olduğu vurgusunun yapılmadığı görülmektedir.

Zeccâcî eserinde kullandığı şahitleri Kur'an-ı Kerim'den, güvenilir, muteber şairlerin şiirlerden, fasih Arap sözlerinden seçmiştir. Kullandığı çok sayıda ayet ve şiir onun görüşlerini temellendirmede ne denli dikkatli ve sağlam olduğunun bir göstergesidir. Bu şahitleri müstakil başlıklar altında ele almak istişhad metodunu görmek açısından daha uygun olacaktır.

3.1.1. Ayet ve Hadislerle İstişhad

Zeccâcî'nin, *Hurûfu'l-Me'âni*'de geçen edatların kullanımlarına ve farklı anlamlarına dair delilleri getirirken ayetlere sıkça başvururken sadece bir kez hadisle istişhadda bulundu tespit edilmiştir.(ez-Zeccâcî, 1986, s. 68)

Zeccâcî söz konusu ayetleri şahit olarak getirirken önce edatın anlamını verir ve bu anlama örnek teşkil eden ayeti zikreder. Sonra da edatın bu ayete kattığı anlamı kısaca belirtir. Örneğin لا edatının diğer anlamlarını söyledikten sonra, mazi fiilin önüne gelip لم manası taşıdığını belirtmiş ve فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ayetini (Kıyâmet Suresi, 75/31) delil getirerek, burada başlarında لا olan fiillerin manalarının aslında لم olduğunu izah etmiştir.(ez-Zeccâcî, 1986, s. 8)

Bazen de edatın anlamını hiç söylemeden doğrudan ayeti vererek edatın hangi anlama geldiğini ifade etmiştir. Mesela كَأَيِّنْ edatını açıklarken doğrudan عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا ayetini (Talâk Suresi, 65/8) aktarmış sonra da كَأَيِّنْ edatının كَمْ anlamına geldiğini belirtmiştir. (ez-Zeccâcî, 1986, s. 60)

Bu şekilde 135 adet ayet, toplam 140 yerde diğer şahitlerle birlikte edatların manasını ve kullanım şeklini örneklendirmek üzere delil olarak getirilmiştir. Aşağıdaki tabloda *Hurûfu'l-Me'âni*'de kullanılan ayetler surelerin Kur'an'daki diziliş sırası esas alınarak verilmiştir.

SURE ADI	AYET NUMARASI	SURE ADI	AYET NUMARASI
Bakara	6, 19, 28, 50, 71, 107, 111, 118, 144, 196, 210	Saffât	9, 55, 143, 147
Âli İmrân	17, 26, 37, 52, 61, 75, 78, 139, 154, 157, 159	Sâd	1, 2, 3, 6, 8
Nisâ	2, 42, 54, 97, 155, 166	Ğâfir/Mü'min	15
Mâide	31, 40	Şûrâ	11
En'âm	8, 43, 94, 101, 158	Zuhruf	55
Â'râf	43, 53, 71, 80, 102, 132	Duhan	39
Enfâl	17	Hucurât	2
Yûnus	34, 98	Necm	3
Hûd	60, 101	Vâkıa	86
Yûsuf	25, 32	Mücadele	5

Ra'd	11	Haşr	11
Hicr	72	Saff	14
Nahl	33, 35, 40, 77, 124	Münafikûn	10
İsrâ	110	Talâk	1, 8
Kehf	19	Mülk	16, 17, 20
Meryem	26	Hâkka	19
Tâhâ	58, 71, 108	Meâric	38, 39
Enbiyâ	22, 24, 77	Müzzemmil	20
Hacc	5, 15, 30, 40, 56	Kiyâmet	1, 6, 31, 34
Mü'minûn	91, 113	İnsan	1, 6, 24
Nûr	21	Nâziât	27
Şuarâ	14	Mutaffifîn	1, 2, 6, 7
Neml	25, 64	Târık	4, 17
Kasas	8, 82	Leyl	3
Ankebût	28	Duhâ	9
Rûm	28, 51	Kadr	4
Secde	2, 3	Zilzâl	5
Fâtır	40	Hümeze	3, 4
Yâsîn	10, 60	Mesed	1
TOPLAM	58 SÛRE	135 ÂYET	

Tablo-4: Hurûfu'l-Me'ânî'de şahit olarak kullanılan ayetler

3.1.2. Şiirle İstîshâd

Arap şiiri, Arap Dili ve Edebiyatında telif edilmiş eserler için önemli bir kaynak durumundadır. Neredeyse bütün kaynak eserlerde şiirlerden faydalanılmış ve bu şiirlerdeki kullanımlar ele alınan konuda delil ve şahit gösterilmiştir.

Zeccâcî de *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde Arap şiirine başvurmuş, 75 adet şiiri çoğunlukla şairleri de zikrederek edatların kullanımlarını ve anlamlarını açıklamak üzere örnek olarak vermiştir. Beyitlerden bir kısmının kime ait olduğunu belirttikten sonra şiirin ya tamamı ya da konuyla ilgili bölümünü vererek konunun anlaşılmasını sağlamıştır.

Örneğin 'إِنَّ' edatının tekid anlamı dışında 'نَعْم' manasına geldiğini belirtir ve buna şahit olarak da öncelikle İbn Zübeyr'e 'لعن الله ناقه حملتي إليك' "Beni sana getiren deveye Allah lanet etsin" diyen kimseye İbn Zübeyr'in cevaben söylediği 'إِنَّ وراكبها' "Evet ve ona binen kişiye de" sözünü (el-Belâzurî, 1936, ss. 197-198) nakletmiştir. Görüldüğü gibi buradaki 'إِنَّ' edatı 'نَعْم' (evet) anlamında kullanılmıştır. Sonra da Emevi dönemi şairlerinden Ubeydullah b. Kays er-Rukeyyât'ın (ö. 85/704) şu beytini zikreder: (er-Rukayyât, t.y., s. 66) [Meczûu'l-Kâmil]

ك وَدَّ كَبْرَتْ فَقُلْتُ إِنَّهُ	وَيَقُلْنَ شَيْبٌ قَدْ عَلَا
Dedi ki o kadınlar: Saçların ağarmış ve yaşlanmıştın. Ben de dedim ki: Evet!	

Burada da beyitin sonunda geçen 'إِنَّهُ' edatı isim cümlesinin başına gelerek tekid anlamı katan görevi dışında 'evet' manasında kullanılmıştır. Zeccâcî hem bir mesel hem de şiiirden şahit getirerek edatın bu sıra dışı anlamını delillendirmiştir. (ez-Zeccâcî, 1986, s. 56) Aşağıdaki tabloda *Hurûfu'l-Me'ânî*'de ismi zikredilen şairler verilmiştir.

SIRA	ŞAİR	SIRA	ŞAİR
1	İbn Ahmer	14	Amr b. Kamîe
2	Zu'l-İsba'	15	Antera
3	Meymûn b. Kays	16	Kâsım b. Ma'n
4	İmriu'l-Kays	17	Kays b. el-Hatîm
5	Cuhâf es-Sulemî	18	Ebu Kebîr el-Huzelî
6	Cerîr	19	Kumeyt
7	Nâbiğa el-Ca'dî	20	Lebîd
8	İbnu'l-Hatîm el-Emsârî	21	Mutemmim b. Nuveyra
9	Nemîrî	22	Muhelhil
10	Zû'r-Rumme	23	Nâbiğa ez-Zubyânî
11	Ebû Zubeyd	24	Ebu'n-Necm
12	İbnu'z-Zubeyr	25	Nemr b. Tavleb
13	Accâc	26	Ebû Zueyb el-Huzelî

Tablo-5: Hurûfu'l-Me'ânî'de şiiirleri şahit olarak kullanılan ve isimleri zikredilen şairler

Zeccâcî, bilimsel ve öğretici yazılarda olduğu gibi düşüncelerini sade, süssüz ve gösterişsiz bir biçimde kaleme almıştır. Şiiire sık sık başvurmuş olması edatın kullanımını en eski ve güvenilir bir kaynaktan verme arzusunun ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim şiiirdeki süslü anlatımı, konun sunumunda etkinleştirmemiş, ağdalı cümleler kullanmaya çalışarak, maksadından uzaklaşmamıştır.

3.1.3. Atasözleriyle İstişhad

Eserinde 9 adet mesele yer vermiştir. Aşağıdaki tabloda bu atasözleri ve eserde geçtiği sayfalar verilmiştir.

Sayfa No	Atasözü	Sayfa No	Atasözü
75	سَقَطَ لِفِيهِ: سَقَطَ عَلَى فِيهِ	18	إِذَا ذُكِرَ الصَّالِحُونَ فَحِيَهْلَ بَعْمَرِ (ابن مسعود)
56	لَعْنُ اللَّهِ نَاقَةَ حَمَلْتَنِي إِلَيْكَ، فَقَالَ: أَنْ وَحَامِلَهَا	77	جَنَّتْ مِنْ عَلَيْهِ، جَنَّتْ مِنْ عِنْدِهِ
72	مَنْ شَبَّ إِلَى دُبِّ	19	حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ
45	يَا اللَّهُ يَا لِلْمُسْلِمِينَ (عمر بن الخطاب)	66	الذُّودُ إِلَى الذُّودِ إِبِلُ

		74	رمیت عن القوس
--	--	----	---------------

Tablo-5: *Hurûfu'l-Me'ânî*'de yer alan meseller

3.1.4. Dilcilerin görüşleriyle istişhad

Zeccâcî dilcilerin görüşlerine yer verirken; bazen ekollerin kabul görmüş genel görüşünü zikrederek, bazen de kendisinden önceki lügatçilerin bizzat ismini vererek görüşünü delillendirmiştir. Zaman zaman da bu görüşlerin yahut kişilerin kendi görüşüne mukabil olduğunu belirtmiştir. Eser incelendiğinde Basralılar, Bağdatlılar (burada Kûfelileri kastetmiş olabilir), Ehl-i Hicaz ve Ehl-i Necid olmak üzere dört ekolün ismine yer verildiği görülmektedir. Zeccâcî açıklamasını yaptığı bir edattan sonra, bu konuda farklı fikirler öne süren dil bilimcinin görüşünü de ekler. Hatta o dil bilimciye muhalif başka bir görüş serdeden varsa bunu da ismiyle vermeye çalışarak konunun okuyucu tarafından kolayca kavranmasını ve farklı görüşlerin de görülmüş olmasını sağlar. *Hurûfu'l-Me'ânî*'de ismi geçen dil âlimleri ise Ebû Amr b. Alâ', (ez-Zeccâcî, 1986, s. 55) el-Halîl (ez-Zeccâcî, 1986, s. 13, 20, 68, 74), Sîbeveyh (ez-Zeccâcî, 1986, s. 3, 18, 20, 69, 77, 78), el-Kisâî (ez-Zeccâcî, 1986, s. 67, 68, 76, 77), el-Ferrâ' (ez-Zeccâcî, 1986, ss. 71-74), el-Asma'î, (ez-Zeccâcî, 1986, s. 17) Ebû Ubeyde, (ez-Zeccâcî, 1986, s. 54) İbnu'l-A'rabî (ez-Zeccâcî, 1986, s. 70) şeklinde sıralanabilir.

4. Eserin üslup özellikleri

Dilde anlatımın bazı temel nitelikleri vardır. İyi ve doğru anlatım özel çaba ister. Sözcüğü özenle seçip yerli yerinde kullanmak, herkesten başka türlü söyleyip yazmaya çalışmak, gereksiz benzetmelerden kaçınmak, düşünceyi açık seçik ortaya koymak, kolay bir söyleyişe ulaşmak, iyi bir anlatımda aranan başlıca niteliklerdir. Zeccâcî'nin eseri de bahsi geçen özelliklere haiz bir kitap olması hasebiyle alandaki benzer çalışmalar arasında ön plana çıkmayı başarmış, alanda yazılan ilk müstakil eser olma niteliğini kazanmış bir kitaptır.

Şüphesiz Zeccâcî'nin yaşadığı dönemin kendine has üslup ve yöntemleri mevcuttu, zira hangi dönemde olursa olsun herhangi bir müellifin bir eser telif etmek için ister istemez bazı metotları takip etmesi ve uygulaması kaçınılmazdır. Zeccâcî, eserlerini yazarken herhangi bir yöneme uygun olsun amacı gütmemiştir. Onun amacı Arap Dili adına insanlara fayda sağlayacak bilgileri en doğru biçimde sunmaktır. *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserini de bu amaç doğrultusunda kaleme almıştır. Bu bölümde Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinin modern üslup değerlendirmelerinde kullanılan kıstaslara uyduğu yönler tespit edilerek yer yer örnekler ışığında ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Zeccâcî, *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserinde daima bilgiyi en kestirme yoldan aktarmaya çalışmış, maksadını en kısa ve en özlü cümlelerle anlatmaya özen göstermiştir. Özlülük, anlatımda yoğunluk demektir. Özdeyiş ve atasözlerinin anlatımında özlülük vardır. Bunu bilen Zeccâcî eserlerinde ayetler, atasözleri, deyimsel ifadeler ve şiirlere sıklıkla yer vermiştir. Bilindiği üzere Allah Teâlâ ayet-i kerimelerde, ilk hitap ettiği toplumun dilini, herkesin bildiği anladığı kelimelerle öylesine güzel ve tatlı bir şekilde kullanmıştır ki, İslam'ın en azılı düşmanları bile onu dinlemekten kendilerini alamamışlardır. Zeccâcî de serdettiği konuların sonunda özlü anlatıma uygun bir biçimde ayetleri şahit getirerek sözü çok fazla uzatmadan okuyucunun zihninde bilginin oluşmasını sağlamıştır. Belirtildiği gibi özlülük az sözle, çok şey ifade etmektir. Zeccâcî, "mana harfleri" anlamındaki eseri *Hurûfu'l-Me'ânî*'de harflerin dışında bazı mastarlara, isim fiillere ve kalıp ifadelere yer vermiştir. Örneğin İslamî literatürde sıkça kullanılan Subhanallah lafzı, "Allah'ı benzerlerden uzak tutma, noksanlıklardan tenzih etme" demektir. Tek bir

lafızla bu anlamları haiz kalıp bir ifadeyi de edatlar arasında saymış(ez-Zeccâcî, 1986, s. 18) olması, Zeccâcî'nin bu konuya göstermiş olduğu ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Bir diğer özlü anlatım şekli olan atasözlerini de bazen konunun başında bazen de örnekler içinde nakletmekle eserlerinde anlatım yoğunluğunu yakalamaya çalışmıştır.

Eseri baştan sona incelediğinde Zeccâcî'nin asla uzun cümleler kullanmadığı, ilk seviyedeki öğrencilerin bile rahatlıkla anlayacağı sadelikte düşüncelerini aktardığı görülecektir. Açıklamaların sadeliği yanında, konunun kavranmasının sağlandığı asıl öge olan örneklerin sadeliği de gözden kaçmamaktadır. Daha ilk edatın örneğini verirken, كنت عند زيد “Zeyd'in yanındaydım”(ez-Zeccâcî, 1986, s. 1) cümlesini aktararak her gün kullanılan bir cümlemin sadeliğiyle konunun kolayca öğrenilmesini sağlamıştır.

Anlatımda gereksiz sözcüklere yer vermeme özelliği anlamına gelen duruluk, fazlalıklardan arınmayı gerektirir. Yalınlıkla duruluk karıştırılmamalıdır. Yalınlık, süsten, söz sanatlarından uzaklık; duruluk ise gereksiz sözcüklerden arınmış olmak demektir. Zeccâcî edatların manalarını ve kullanım şekillerini açıklarken; bazı kuralların nasıl belirlendiğini, bu belirlenme esnasında öne sürülen sebepleri, bu sebeplerin gerisindeki sırları ve dil ilmiyle ilgili bazı konulara yaklaşımları ortaya çıkarmaya çalışmamış, kitabını okuyanların kolayca konuyu anlayıp, edatın kullanım şeklini öğrenmesini sağlamak amacıyla işin felsefesine girmeden, konuyu gereksiz sözcüklere boğmadan vererek duru bir anlatım sergilemiştir. Zaten *Hurûfu'l-Me'âni* kitabının bilgi vermek amaçlı, öğretici bir kitap olmasından dolayı da sözün uzatılarak verilmesi gibi bir ihtiyaç da doğmamıştır. Bu nedenle anlatım gayet duru ve anlaşılır bir biçimde verilmiştir.

Duygunun, düşüncenin ya da bir gerçeğin anlatımında paragrafı oluşturan cümlelerin söyleniş ve okunuşundaki kolaylık ve rahatlık manasındaki akıcılık ise hem seçilen sözlerin ses özelliğine, hem de cümle kuruluşundaki güzelliğe dayanır. Zeccâcî'nin de eserinde işlediği konu aktarılırken kendiliğinden akıcı olmak durumundadır. Kitabın amacı edatların anlamlarını özlü bir biçimde farklı kullanımalarını vermek olduğundan, müellifin akıcı bir üslûpla kolay ve anlaşılır bir biçimde mefhumu ifade etmesi kaçınılmazdır.

Özgünlük, anlatımın yazara özgü yeni nitelikler taşımasıdır. *Hurûfu'l-Me'âni* incelenirken, kendine has görüşlere sahip, özgün bir âlim olan Zeccâcî'nin bu özelliğini kitabına yansıttığı görülmektedir. Edatların anlamını verirken kimi zaman sadece kendine has bazı anlamları vermesi, onun özgün bir üslûbu olduğunu gösterir. Genel olarak ise harf sayısı ve konuyu tafsilatlı bir biçimde verme gibi kitabının taşıdığı özellikler, bu eseri diğerlerinden ayırmış, ona özgün bir hal kazandırmıştır.

5. Sonuç

Zeccâcî, Hicrî III. asrın son çeyreği ile IV. asrın ikinci çeyreğinin ortaları arasında kalan bir zaman diliminde yaşamıştır. Abbâsî Dönemi ilim adamlarından biri olan Zeccâcî, birçok âlimden faydalanmış ve ilim için yolculuklara (rihle) çıkmıştır. İslâmî İlimlerin farklı alanlarında eser telif etmiş bir isim olmakla birlikte kendisi esasında bir nahiv âlimidir. Hicri III. ve IV. asırlar, ilmi üretkenlik açısından en verimli ve bilim dallarında ihtisaslaşma açısından da en ihtişamlı asırlar olarak kabul görmüştür. Bu asırlarda yaşadığından dolayı Zeccâcî'nin bu ilmî ortamdan oldukça istifade ettiği - eserleri de göz önünde bulundurularak - söylenebilir. Hangi dönemde olursa olsun bir müellifin eser telif etmek için ister istemez bazı metotları takip etmesi ve uygulaması kaçınılmazdır. Zeccâcî'nin yaşadığı dönemin de kendine has üslûp ve yöntemleri mevcuttu ancak Zeccâcî'nin eseri incelendiğinde onu yazarken herhangi bir yöneme uygun olması gibi bir amacının olmadığı görülmüştür.

Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eserindeki, 137 edatın ve devamındaki harf-i cerlerin açıklanmasında; 58 sureden 135 ayetin zikrinin geçmekte olduğu tespit edilmiştir. Eserde ayrıca, bir tane hadis-i şerife, bazı sahabe sözlerine, 9 atasözüne ve dilcilerin görüşlerine yer verildiği de görülmektedir. Bununla beraber eserde başta Cahiliye dönemi olmak üzere Arap Dili ve Edebiyatı'nın önemli isimlerinin şiirlerinin içerisinden 75 şiirden alıntı yapıldığı da tespit edilmiştir. Kitapta işlenen edatların kimi zaman yalnızca anlamlarının verildiği, kimi zaman da tafsilatlı anlatımlarının yapıldığı gözlemlenmiştir. *Zeccâcî*'nin eseri hakkında olumsuzluk olarak nitelendirilebileceğimiz husus ise kitabında ele aldığı edatları alfabetik yahut amel etme bakımından bir tasnife tutmayıp, karışık bir şekilde vermiş olmasıdır. Şayet müellif bir sıralama gözetseydi kitap gerçekten yazıldığı dönemin çok çok ötesinde bir konuma sahip olabilirdi. Zira kitaptan istifade etmek isteyen araştırmacılar aradıkları edatı rahatlıkla bulup bilgiye daha kolay bir şekilde ulaşabilirlerdi.

Arap dilinde kullanılan edatları tafsilatlı bir şekilde ele alan müstakil ilk eseri yazan *Zeccâcî*'nin, kitabında zikrettiği edatların daha önce belirtilmemiş anlamlarını vererek kendine has görüşlerini ortaya koyma başarısı gösterdiği mülahaza edilmiştir. Bazen nadir olan kullanımlara temas ettiği yahut farklı dil ekollerine ait görüşleri mukayeseli bir şekilde vermiş olduğu, kimi zaman da tercihte bulunarak belli bir ekole ait görüşü kabul ettiği tespit edilmiştir. *Zeccâcî*'nin konuları ele alırken bu şekilde bir yol izlemesinin, onun genel nahiv görüşüne paralellik gösterdiği söylenebilir.

Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-Me'ânî* adlı eseri, edatları ele alan bir eser olduğu için, edatlar hususunda bilgi alınabilecek en kapsamlı eserlerden biri olma özelliğine sahiptir. Ayrıca kitabın fazla hacimli olmaması ve anlatımının özlü, sade, açık olması onu bu alanda daha değerli kılmıştır. Arap Dilindeki çoğu edatı barındıran bu eserin, konusu dâhilinde Arap Dili üzerine çalışma yapan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Brockelmann, C. (t.y.). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (A. en-Neccâr, Çev.). Dâru'l-Meârif.
- el-Belâzurî, E.-H. (1936). *Ensâbü'l-Eşrâf* (C. 5). Tabatü'l-Kudsî.
- el-Enbârî, E.-B. K. (1998). *Nüzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Üdebâ*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- el-Kıftî, C. E.-H. (1986). *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. Dâru'l-Fikr el-Arabî, Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye.
- el-Yâfiî, E. M. A. el-Yemenî el-Mekkî. (1997). *Mirâtu'l-Cinân ve İbrâtu'l-Yekzân fi Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zemân*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- er-Rukayyât, U. b. K. (t.y.). *Dîvân*. Dâru Sâdır.
- es-Suyûtî, C. A. (t.y.-a). *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. Mektebetü'l-Asriyye.
- es-Suyûtî, C. A. (t.y.-b). *El-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*. Müessesetü'r-Risâle.
- ez-Zeccâcî, E.-K. (1962). *El-İbdâl ve'l-Muâkabe ve'n-Nazâir*. el-Mecmeü'l-İlmiyyü'l-Arabî.
- ez-Zeccâcî, E.-K. (1986). *Hurûfu'l-Me'ânî* (3. bs). Müessesetü'r-Risâle, Dârü'l-Emel.
- ez-Zehabi, Ş. E. A. ed-Dimeşkî. (1990). *Siyeru Â'lâmi'n-Nubelâ*. Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Asâkir, E.-K. A. (1996). *Târîhu Medineti Dimeşk* (C. 34). Dâru'l-Fikr.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. (1978). *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*. Dâru Sâdır.
- İbn Hayr el-İşbilî, E. B. M. (1998). *Fehresetu İbn Hayr el-İşbilî*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-İmâd, Ş. E.-F. ed-Dimeşkî. (1989). *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*. Dâru İbn Kesîr.
- Kehhâle, Ö. R. (1958). *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Matbaatü't-Terakkî.

Şimşek, A. (2018). *Ez-Zeccâcî ve Hurûfu'l-Me'ânî Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.